

han haft råd, ville også han have båret støvler og uniform. Skildringen af KU og dets medlemmers bevæggrunde virker i øvrigt også på andre punkter ærlig. Foruden Axel Møller er bogens helt Christmas Møller, om hvem der bringes en del interessante træk set gennem beundrende briller. Det er bemærkelsesværdigt, at forfatteren så mange år efter som en moden mand ikke rigtig har blik for den selvødelæggende politik, Christmas Møller førte, og som partiet – inklusive Axel Møller – af mange grunde følte sig tvunget til at frigøre sig fra.

Om sin egen folketingsstid (fra 1950) beretter Poul Møller åbent om de konservatives ængstelse for at blive sat uden for indflydelse ved dannelsen af en ren venstre-regering. Om den samme problemstilling oplyser forfatteren, at heller ikke Erik Eriksen ønskede en ren venstre-regering, dels fordi han følte, at det gode kammeratskab med de konservative skulle bevares, dels fordi han i virkeligheden foretrak at være oppositionsleder, og dels fordi han havde fået sine ambitioner opfyldt som grundlovgiver i 1953. »I hans unge alder falder appelsinerne i hans turban, og han nåede højderne i helikopter. At slæbe sig til fods derop igen efter at have passeret livets Zenith fristede ham ikke« (s. 242 f.). Der er sikkert noget rigtigt i denne vurdering, som Erik Eriksen selv delvis har bekræftet i et fjernsynsinterview 13.3.1966 og i et interview i Morgenposten 13.12.1970.

Om VK-programmets tilblivelse i 1959, omsforliget i 1962, jordlovsafstemningen i 1963 og kildeskatten i 1966 er der enkelte interessante detaljer, og af Poul Sørensen gives der en ikke ukritisk skildring. Men ellers er Poul Møller meget tilbageholdende f. eks. om forudsætningerne for den nuværende regerings tilblivelse.

»Mennesker og meninger« har først og fremmest sin værdi ved det billede, bogen giver af Poul Møllers udviklingshistorie. Hans forudsætninger for at blive en ledende politiker var de bedste. Dog må man måske tage forbehold på to punkter. Poul Møllers sunde dømmekraft synes at have kunnet svigte ham, som når han bed sig så stærkt fast i sin modstand mod udleveringen af de islandske håndskrifter, at han søgte at få spørgsmålet underkastet folkeafstemning. En sådan ville næppe interessere andre end nogle få videnskabsmænd og et par bibliotekarer ved Det kgl. Bibliotek. Det andet punkt giver erindringerne kun indirekte oplysning om; men det bekræftes af Poul Møllers sygdom og afgang som minister: Han er utvivlsomt en meget nærtagende politiker, der ikke har haft psyke til den hårde belastning, det er navnlig at være finansminister. Gode nerver er i politik en *conditio sine qua non*. Disse to forbehold udsletter dog ikke indtrykket af en idealistisk, retlinet og viljestærk politiker, og bogen vil være et værdifuldt kildeskrift til forståelse af den miljø- og idemæssige baggrund for den side af dansk borgerlig politik, som man måske kan kalde den pragmatiske centrums-konservatisme.

Tage Kaarsted

Henning Poulsen: Besættelsesmagten og de danske nazister. Det politiske forhold mellem tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940-43. (Gyldendal, 1970). 499 s.

Henning Poulsens bog handler om den risiko, som de danske nazister udgjorde for det danske folkestyre og det danske samfund i årene 1940-

43. Det er vanskeligt at skrive noget sikkert om en risiko, for det er svært at måle den. Var den større eller var den mindre, hvad var realiteter, hvad var propaganda? Men i den foreliggende afhandling, som med ære har indbragt forfatteren doktorgraden, er der samlet et omfattende stof, der er grundigt behandlet, og fremstillingen er fængslende. Henning Poulsen er suveræn over for stoffet, og han skriver godt. Han har beriget den historiske litteratur med et grundlæggende arbejde. Men det sidste ord er ikke dermed sagt, en del af hans synspunkter giver anledning til diskussion, og som et diskussionsbidrag er den foreliggende anmeldelse at betragte.

Henning Poulsen tillægger ikke personen Fritz Clausen særlig stor betydning; »der er næppe hold i at forklare det ringe udbytte i Danmark [for nazismen] ved partiførerens person« siger han s. 26. Til trods for denne påstand er Fritz Clausen bogens ubetingede hovedperson; han følges igennem alle faser i perioden fra besættelsen den 9. april 1940 til folketingsvalget den 23. marts 1943, ja, man kan ligefrem få en fornemmelse af, at Henning Poulsen optræder som en slags politisk børsrådgiver, der hver morgen veloplagt går på den politiske børs for at finde ud af dagens kurs på Fritz Clausen. Bød Renth-Finks kontaktsmand presseattachéen Gustav Meissner lidt mere, eller var SS-lederne inde i markedet, eller var det lederen af Abteilung Deutschland i det tyske udenrigsministerium Martin Luther, der mente, at aktierne måtte bydes op? Så vidt man af bogen kan se, var han den, der mest energisk støttede Fritz Clausen, men kursen kom aldrig op i pari.

Bogen er anlagt således, at det danske naziparti bliver præsenteret

med en grundig udredning af udviklingen fra starten i 1930 til besættelsen i 1940, og derpå skildres meget indgående de chancer, der i sommeren 1940 syntes at tegne sig for DNSAP i samarbejdet med L. S., ja i en kapiteloverskrift tales der sågar om Ministeriet Knud Bach uden gaseøjne. Det er betænkeligt i betragtning af, at et sådant ministerium aldrig blev dannet. Medens der således er gjort meget ud af den danske side, er der kun en kort præsentation af den tyske modpart. Nok er enkelte kontaktmænd fra Sicherheitsdienst (SD) nævnt langs af sted, men først med kapitlet »Det storgermanske rige« (s. 128) gives en introduktion til forståelse af besættelsesmagten; efter få sider glider denne imidlertid over i en belysning af problemerne vedrørende hvervningen til Waffen-SS. Det er i bogens struktur en svaghed, at der ikke er balance i præsentationen af de to hovedfaktorer, som nævnes i titlen »Besættelsesmagten« og »De danske nazister«. Der findes mange enkeltoplysninger om Auswärtiges Amt (AA) om de forskellige SS-organer og om partiet NSDAP; men de er ikke sammenfattet i klar overskuelighed, hvad den danske læser nok kan have brug for. Ligeledes er det ejendommeligt, at ordet »Tyskland« bruges upræciseret som betegnelse for de tyske instanser, der agerede i forhold til de danske nazister. På s. 122 f. eks. forekommer ordet »Tyskland« fem gange på denne meget vage måde. Man ville nok vide, hvem i Tyskland der egentlig er tænkt på, og det gælder i mange andre tilfælde. Det havde været på sin plads at karakterisere især de forskellige SS-instanser og disse organers ekspansionstrang, der udfoldede sig på bekostning af værnemagten og det tyske udenrigsministerium. »Besættel-

sesmagten« var ingen entydig størrelse og dens opbygning under stadig forandring. Hitler fandt i SS det fortrukne eksekutive organ for sin førervilje, og i talrige kompetencestridigheder faldt hans afgørelse ud til fordel for SS. For denne organisation var de almindelige ansvarlighedsprincipper suspenderet; det passede ham godt, for førerprincippet kunne ikke indordnes i nogen form for statsbegreb; nazisterne mente med stolthed at have overvundet den »upersonlige« stat.

Men også rivaliseringen mellem NSDAP's partiapparat i snævrere forstand og SS er af betydning for at forstå den særlige udvikling i Danmark. Den sættes yderligere i relief, når man sammenligner med forholdene i Norge og i Holland. Forfatteren er på s. 208 inde på dette problem, idet han nævner, at der i september 1940 fandt et kursskifte sted i Norge, da der udnævntes kommissariske statsråder, og Quisling kom til at spille en større rolle, og at noget lignende skete i Holland, hvor Fritz Clausens sidestykke Anton Mussert fik chancen for politisk at gøre sig stærkere gældende. Dette mener forfatteren kunne motivere, at Fritz Clausen fik en lignende chance, hvad han ikke fik. I den forbindelse kunne det være naturligt at foretage en mere indgående analyse af denne forskel i udviklingen. Man vil her kunne nå et stykke længere end blot at konstatere, at Danmark i modsætning til de to andre lande sorterede under AA. Det medførte nemlig også en forskel i det interne forhold mellem SS og NSDAP. Både i Norge og i Holland var det tyske partiapparat stærkt repræsenteret gennem de såkaldte NSDAP-stabe. Der var således afdelinger af den såkaldte Arbeitsfront, Hitlerungdommen, kvindeorga-

nisationer osv. Disse stabe støttede henholdsvis Quisling og Musserts parti, mens de fra første færd stod i modsætningsforhold til SS. De kunne hævde sig over for SS, fordi de tyske rigskommissærer, henholdsvis Terboven og Seiss-Inquart holdt hånden over dem. Vi kan altså slutte: om Tyskland havde haft en NSDAP-mand som rigskommissar i Danmark og tilsvarende partirepresentation som i Holland og Norge, havde Fritz Clausen haft en større chance. Den eneste af denne kategori, der havde en smule indflydelse i Danmark, var Martin Luther, den tidligere speditør, der gennem Bureau Ribbentrop var kommet ind i AA som leder af Abteilung Deutschland. Han var Fritz Clausens mest trofaste støtte.

For SS var hvervningen af frivillige til at begynde med hovedsagen. Det har dr. Henning Poulsen indgående og omfattende skildret for Danmarks vedkommende. I Norge og Holland kom det hurtigt til rivninger mellem hververne til Våben-SS og de lokale nazipartier. I Danmark derimod kunne hvervningen gennemføres med Fritz Clausens støtte, og vel at mærke på den måde, at det stilledes ham i udsigt, at han skulle komme til magten i Danmark ved hjælp fra SS, og SS drog omsorg for, at Fritz Clausens parti som det eneste fik officiel tysk anerkendelse. Oprindelig var Fritz Clausen betænkelig ved at støtte hvervningen. De folk, SS hvervede, var dem, han selv havde brug for i sit eget SA, men han valgte at imødekomme SS i tillid til løfter om politisk støtte. S. 284 siger forfatteren om hvervningen i sommeren 1941, at den havde en vis værdi for Fritz Clausens parti DNSAP, og det motiveres på følgende måde: »Ved de tjenester, partiet ydede Tyskland, stabiliserede det sin stilling. Navnlig for-

bedrede det sit forhold til SS, og vi kan pege på adskillige udtalelser og gestus fra Himmler og hans nærmeste medarbejdere, der tyder på en velvillig for ikke at sige lovende holdning også i det centrale spørgsmål, om hvem der skulle have regeringsmagten i Danmark«. Hvis man ser, hvem der har givet løfter og i hvilke situationer, det er sket, kan man nok få en større skepsis med hensyn til værdien af disse løfter, end forfatteren har. En af dem, der indgav Fritz Clausen tillid til muligheden af en magtovertagelse ved hjælp af SS, var den ret underordnede SS-mand E. v. Löw. Han havde gammel kontakt til Fritz Clausen, og han bedyrede i en redegørelse fra 1948, at han ærligt troede på argumentet, men han var da helt klar over, at det intet var værd. Der nævnes s. 285 som et eksempel på indstillingen hos SS en meget vag udtalelse fra dagene 17.-18. juli 1941 afgivet af lederen af SS-Hauptamt Gottlob Berger. Han talte om stærkere støtte til DNSAP, når Ruslandsfelttoget havde passeret det afgørende punkt, og s. 297 siger forfatteren: »Med hvervningen som hovedinteresse fik SS en speciel indfaldsvinkel på danske forhold, der disponerede det for en kritisk opfattelse mod AA og en stillingtagen i DNSAP's favør, og en sådan har da utvivlsomt også foreligget hos Himmler såvel som hans undergivne.« Om Gottlob Berbers oven omtalte løfte siger forfatteren, at »det ikke var blottet for politisk ræsonnement. DNSAP's magtovertagelse var et tysk fremtidsmål og ville blive aktuelt, når sejren var sikret«. Der savnes imidlertid bevis for denne påstand. Den rimelige forklaring på løfterne er SS-ledelsens interesse i at få Fritz Clausen til at støtte hvervningen af al kraft. Man må ejheller se bort fra, at

hvad Fritz Clausen vandt ved at støtte SS, det satte han til hos Auswärtiges Amt og omvendt. Endvidere må man over for de ganske uforpligtende ord, som de ledende SS-mænd lod falde, ikke glemme, at der var en SS-mand i København, der ikke havde den ringeste tillid til Fritz Clausens politiske evner, det var SS-Oberführer, senere Brigadegeneral Paul Kanstein, kommitteret i det tyske gesandtskab for Danmarks indre forhold. Yderligere skeptisk bliver man, når man bemærker, at SS-organisationen, samtidig med at hvervningen fremmes gennem DNSAP, arbejder på at oprette et almindeligt SS uden for det danske partis rammer umiddelbart underlagt den tyske hovedorganisation. Det var et meget prekært forhold. I oktober 1940, da planerne første gang fremkom, havde Fritz Clausen kunnet forpurre dem, men i januar 1941 havde han måttet acceptere princippet, dog på den betingelse, at det først skulle realiseres efter magtovertagelsen. I sommeren 1941 havde Gottlob Berger igen fremdraget planerne, men han udsatte dem af hensyn til Fritz Clausen til efteråret; det var kun en udsættelse, og i løbet af 1942 begyndte SS at realisere sine planer om egne enheder; det endelige resultat var Schalburg-korpset, som Fritz Clausen og DNSAP ikke fik noget at gøre med. For Himmler og Berger var det afgørende at have et korps, der kun var forpligtet over for ordrer fra SS. Det synes derfor helt klart, at det for SS kun var taktiske hensyn, der var bestemmende over for Fritz Clausen.

I august 1942 fik Gottlob Berger inden for hovedledelsen for SS som helhed kontrollen med de såkaldte »germanische Leitstellen«, hvorunder de forskellige SS-organer i de besatte lande kom til at sortere. Det betød

mulighed for direkte indgriben i disse lande på tværs af andre tyske organer f. eks. værnemagten, partiet og ministerierne. Denne SS ekspansion førte i Norge og i Holland til en magtforskydning til fordel for SS på bekostning af rigskommissærerne og de tidligere nævnte NSDAP-stabe. I Danmark, hvor disse elementer ikke fandtes, blev modparten for SS i den tilsvarende konflikt Auswärtiges Amt, og modsætningerne udkrystalliserede sig fra sommeren 1942 i uenigheden om den såkaldte »Schalburg-skole«. I denne konflikt hældede Fritz Clausen mere og mere til gesandtskabets side. Officielt beklagede han sig over de »fortyskningsbestrebelse«, der udgik fra SS-organerne i Danmark« (s. 366); men det med fortyskningen var nok mere et påskud, for Schalburgkorpset var en set fra DNSAP's side farlig og rivaliserende organisation. Det løfte, Fritz Clausen engang havde fået, at hans parti skulle være det eneste af Tyskland anerkendte, gjaldt som andre løfter til Wandsbeck. Gennem Schalburg-korpset ville det tyske SS få mulighed for umiddelbar magtudøvelse i Danmark i nazismens navn og uden hensyn til DNSAP.

Som Fritz Clausen i 1942 fik en øget interesse i et samarbejde med gesandtskabet, gjaldt det også omvendt. Forfatteren siger s. 333 om Fritz Clausens ret fremskudte placering ved modtagelsen af frikorps Danmark i København i september 1942: »I og for sig er det forståeligt, at Renthe-Fink skød DNSAP i forgrunden ved frikorpsets modtagelse. Det faldt i tråd med hans tidligere omtalte bestræbelser, for at opretholde partiets plads i hvervningen og derved begrænse SS's aktivitet«. Det var måske forståeligt, men det førte til alvorlige uoverensstemmelser mel-

lem SS-brigadefører P. Kanstein og Renthe-Fink. Disse to havde hidtil arbejdet relativt godt sammen. Foranledningen var Kansteins utilfredshed med Fritz Clausens fremskudte placering ved frikorpsets modtagelse. I den følgende krise – telegramkrisen – i oktober 1942 havde Renthe-Fink ikke Kansteins støtte.

Modsætningen mellem SS og Auswärtiges Amt gik op i en højere enhed, da SS-manden dr. Werner Best blev rigsbefuldmægtiget i Danmark. Formelt var han underlagt AA, men reelt havde han væsentlig større bevægelsesfrihed end forgængeren. Det havde beriget bogen, om forfatteren havde fundet anledning til mere principielt at drøfte dr. Bests dobbeltstilling. Han var gammel nazist, han havde i 1940 i det besatte Frankrig samarbejdet med Himmlers berygtede næstkommanderende Heydrich. Men Heydrich fik ham fjernet allerede året efter, og i et brev til politigeneral Daluge 30. oktober 1941 begrundede Heydrich sin afgørelse med, at dr. Best tænkte for »juristisch«. Det var i de ledende nazisters øjne en belastning for en mand at tænke i juridiske kategorier, men netop erfaringer fra AA-arbejdet kombineret med en mere traditionel juridisk tankegang forklarer måske et og andet i Bests politik og optræden, men ikke kun til det gode. I maj 1942 blev Heydrich offer for et attentat i Prag; det betød øgede chancer for dr. Best, og disse chancer materialiserede sig ved tilbud om indtræden i det tyske udenrigsministerium. Da han i november 1942 kom til Danmark, blev balancen mellem SS og AA til et alvorligt privat problem for dr. Best. Han forsøgte sig med et behændigt dobbeltspil mellem Himmler og Ribbentrop. Formelt blev stillingen lettere for ham, da han i februar 1943 fik den tidli-

gere omtalte SS-organisation »Germanische Leitstelle« under sig for Danmarks vedkommende og dermed kontrol over de politiske SS-formationer, og det vil igen sige især Schalburg-korpset. Dr. Best havde dermed både en officiel funktion under Ribbentrop og en under Himmler; han forestod tillige i Danmark en organisation, der måtte forekomme Fritz Clausen som en alvorlig konkurrent. Konsekvensen af dr. Bests stilling trådte særlig frem under forberedelsen til jødedeportationen i september 1943; det ligger uden for fremstillingens rammer, og der er ikke her anledning til at gå ind derpå; formålet har været at belyse en udviklingstendens inden for SS, hvorefter der kan drages den konsekvens, at der ikke på noget tidspunkt var noget at hente for Fritz Clausen i et samarbejde med SS, for denne organisation var han kun en brik i spillet, og efter valget i marts 1943 var der ikke længere brug for denne brik. Hvis man vil forstå de kræfter, Fritz Clausen havde praktiseret med, er det efter anmelderens opfattelse nødvendigt at gå noget dybere ind på tankegangen inden for SS-organisationen, der udgjorde det dynamiske element i Hitlerstaten, end forfatteren har gjort. Som SS er skildret i bogen, virker det som et ret harmløst foretagende.

Lige så lidt som Fritz Clausen kunne regne med effektiv støtte fra SS, lige så lidt kunne han i det lange løb regne med, at AA og gesandtskabet i København ville hjælpe ham i sadlen. Den eneste, der energisk gjorde sig til fortaler for ham, var som nævnt Martin Luther i Abteilung Deutschland i AA. Forfatteren har indlagt sig megen fortjeneste ved en minutiøs gennemgang af samspillet mellem gesandtskabet og Fritz Clausen. Hans skildring er grundlæggende

for forståelsen af den side af besættelsestidens historie, og på en lang række punkter følger man sig overbevist af argumenter og konklusioner; men med hensyn til en af forfatterens hovedteser, må der anmeldes skepsis. Det gælder den opfattelse, at der i oktober–november 1940 har eksisteret planer om, at Fritz Clausen skulle bringes til magten med tysk støtte, og at disse planer brat blev afbrudt den 16. november 1940. Til at begynde med virkede denne udredning meget besnærende, men ved gentagen læsning af de pågældende afsnit er anmelderen kommet mere og mere i tvivl, om hypotesen kan holde stik. Allerede udgangspunktet er svagt, således som det opstilles på s. 213. Det nævnes her først, at gesandten Renthe-Fink i oktober 1940 vendte hjem fra Berlin uden direkte instruks om at søge en nazistisk regering indsat, men dog med en bekræftelse på, at situationen var kritisk, og deraf udleder forfatteren, at det ikke var helt ved siden af, når den kommitterede i udenrigsministeriet Knud S. Styhr efter en samtale med den tyske legationssekretær Schwarzmann om situationen som sit hovedindtryk fastholdt, at man på tysk side var besluttet på at ville fremtvinge indsættelse af en national-socialistisk regering i Danmark. Tvivlen drejede sig kun om tidspunktet og fremgangsmåden. Der tillægges her en andenhåndskilde en alt for stor vægt. Det havde været forsvarligt, om man i akterne havde kunnet finde konkret tysk beslutning om, at Fritz Clausen skulle hjælpes til magten, men en sådan findes ikke. Det er derimod rigtigt, som forfatteren fremhæver, at Martin Luther, da han i midten af oktober 1940 var på besøg i København, nærede den opfattelse, at Fritz Clausen hurtigst mu-

ligt måtte til magten. Herfra stammer sandsynligvis de danske nazisters forventninger, som gik hånd i hånd med den voldsomme kampagne mod regeringen Stauning for dens holdning den 9. april, hvortil midlerne var stillet til rådighed fra tysk side. Der er intet i akterne, der tyder på, at man fra den tyske regerings side mente, at denne kampagne skulle munde ud i en nazistisk magtovertagelse i Danmark i november 1940. Der er hos forfatteren ingen skarp sondring mellem propagandakampagnen og planer om en magtovertagelse, og den fra tysk side foranledigede afblæsning af propagandakampagnen tolker forfatteren som betød det en stillen i bero af magtovertagelsesplaner. Her har anmelderen svært ved at følge forfatteren. Hvis der havde været reelle tyske planer om at lade Fritz Clausen komme til magten i november 1940, ville det kræve forberedelser af et ganske stort omfang, og sådanne forberedelser kan ikke konstateres. Som begrundelse for, at man fra tysk side den 15. eller 16. november 1940 afblæste propagandakampagnen, som den 17. november skulle have nået et højdepunkt med demonstrationen foran Den lille Hornblæser, anfører forfatteren visse overvejelser, som Hitler foretog i forbindelse med den russiske udenrigsminister Molotows besøg i Berlin 12.-14. november 1940. De tyske og russiske krav divergerede for stærkt; besøget endte negativt; allerede den 14. november skal Hitler i en snæver kreds have besluttet sig for krig imod Rusland. Heri ser forfatteren en direkte anledning til, at der den 15. om aftenen eller 16. om morgenen blev sendt et telegram til København. Telegrammet kendes ikke, men efter krigen har de implicerede omtalt et sådant telegram, der gav ordre til af-

blæsningen af DNSAP's propaganda mod regeringen Stauning. Forfatteren opfatter s. 241 dette telegram som en indirekte form for en instruktion til gesandten i København om at stille en magtovertagelse i bero. Den indirekte form finder forfatteren forklaret ved, at Ribbentrop endnu ikke havde sikkerhed for, i hvilket omfang den nye situation i forholdet mellem Rusland og Tyskland skulle resultere i politisk tilbageholdenhed. Skulle det vise sig, siger han, at Hitler alligevel ønskede en nazistisk magtovertagelse i Danmark, kunne Ribbentrop forsvare sig med, at Ren-the-Fink havde draget alt for vidtgående slutninger af et forbud mod 9. april-kampagnen.

Her må der anmeldes en række kritiske forbehold, for et er, at man kan postulere eksistensen af et tabt telegram, hvis mening man mener nogenlunde at kunne rekonstruere, men man kan ikke foretage en videregående analyse af et postuleret telegrams indhold; det forudsætter nødvendigvis, at man kender teksten.

Det er anmelderens opfattelse, at dr. Henning Poulsen ikke har kunnet sandsynliggøre sin hypotese hverken om en tysk plan gående ud på, at Fritz Clausen skulle overtage regeringsmagten i Danmark i november 1940, eller at afblæsningen af 9. april-kampagnen betød, at en magtovertagelse blev stillet i bero. Noget andet er, at Fritz Clausen efter Martin Luthers besøg i oktober 1940 har troet, at han nu havde udsigt til snart at blive regeringschef. Tværtimod at støtte Fritz Clausen fik kampagnen i november 1940 ved sin antiklimaks, da der ikke kom noget ud af de store ord, den virkning, at Fritz Clausen led et stort prestigetab. Fritz Clausens manglende evne til at gøre sin person gældende trådte her klart

for dagen. Dermed er vi tilbage ved udgangspunktet for denne anmeldelse: Fritz Clausens person, som i fremstillingen virker mere rationel end den gjorde i samtiden. Det er rigtigt, som forfatteren siger s. 26, at forsøg på at føre nazipolitik uden den specielle baggrund, der fandtes i Tyskland, nok kunne have tvunget bedre politikere end Fritz Clausen i knæ, men det var nu engang Fritz Clausen, der tegnede firmaet i Danmark, og man kan ved en beskrivelse af besættelsesmagten og de danske nazister næppe undlade at give en bredere karakteristik af ham, end forfatteren har gjort. Hermed plæder anmelderen ikke for en historiefølelse, der sætter personerne i centrum. Problemet er i det foreliggende tilfælde at fastslå, hvilke konsekvenser der kan uddrages af den måde, hvorpå Fritz Clausens omgivelser og hans modstandere opfattede ham og hans væsen. Hvis hans modstandere anså ham for en stortalende politisk dilettant, var denne opfattelse en virksom politisk faktor ved siden af mange andre, og hvis hans egne mere og mere mistede tilliden til hans personlige mod og politiske indsigt, gælder det samme. Det ville have beriget bogen, hvis der var lagt mere vægt også på denne side af sagen. Her skal tilføjes, at Fritz Clausen, efter anmelderens private opfattelse, til syvende og sidst tvivlede på sig selv. Samtidig med at han gjorde forsøg på at komme til magten, var han bange for den.

Det har for anmelderen været særdeles givende at læse dr. Henning Poulsens afhandling, og den kan på det varmeste anbefales til indgående læsning. Den indbyder både til at give tilslutning og til at komme med modsigelser. I den foreliggende anmeldelse har en efterprøvelse af nogle væ-

sentlige problemer haft overvægten; det er sket ud fra ønsket om at bidrage til en fortsat diskussion af emnet, og der ligger en høj grad af anerkendelse i det forhold, at forfatterens synspunkter ægger til debat. Viden-skaben kan ikke udvikles uden diskussion; og dette indlæg skal slutte med en uforbeholden anerkendelse af bogens kvalitet også som diskussionsoplæg.

Troels Fink

Erik Lund: Fire millioner frie ord. Det illegale nyhedsbureau »Information« august 1943–maj 1945. (Institut for Presseforskning og Samtidshistorie, 1970). 369 s.

Det er en vigtig side af besættelsestidens historie, der er taget op i denne undersøgelse. Med megen energi og dygtighed (også i fremstillingen) har forfatteren behandlet »Information«s organisatoriske opbygning og redegjort for de daglige arbejdsvilkår.

Dispositionen er valgt meget heldigt. På de første 170 sider gives en kronologisk redegørelse for bureauets eller rettere sagt bureauledelsens historie frem til kapitulationen. Andet afsnit behandler nyhedsforsyningen og -spredningen gennem opbygning af kontaktled i hovedstaden og provinsen; tredje afsnit er samme tema, men her gælder det udlandet.

Første afsnit, det kronologiske, forekommer vel stort; navnlig er der i forhold til bogens sigte gjort vel meget ud af »besættelsestidshistorier«, også selv om det kan være rimeligt at klargøre, at dette arbejde ofte rummede lige så megen dramatik som sabotageaktioner. Det er imidlertid de to næste afsnit om bu-